

© ЯВІР ВІРА АНАТОЛІЙВНА – КАНДИДАТ ПОЛІТИЧНИХ НАУК,
МОЛОД. НАУК. СПІВРОБІТНИК ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМ.
В.М. КОРЕЦЬКОГО НАН УКРАЇНИ

В.А. ЯВІР

КСЕНОФОБИЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

Аналізуються найтиповіші прояви ксенофобії та дискримінації, притаманні сучасному українському політичному процесу. Розглядаються причини та наслідки ксенофобізації політики.

Ключові слова: ксенофобія, дискримінація, політичний процес.

Анализируются типичные проявления ксенофобии и дискриминации, характерные для современного украинского политического процесса. Рассматриваются причины и следствия ксенофобизации политики.

Ключевые слова: ксенофобия, дискриминация, политический процесс.

The typical manifestations of xenophobia and discrimination, relevant for Ukrainian political process are analyzed. The reasons and consequences of politics xenophobization are examined.

Key words: xenophobia, discrimination, political process.

Впродовж останнього десятиліття Україну дедалі звинувачують у бездіяльності щодо зростання рівня ксенофобії, расової дискримінації. Наслідком цієї негативної тенденції є не лише відсутність системної протидії проявам етнічної нетолерантності на державному рівні, а й допустимість ксенофобії в політичній боротьбі. В результаті спостерігається поступова ксенофобізація політичного процесу, який охоплює різні форми, способи і напрями політичної діяльності різних політичних суб'єктів. Характер і зміст політичного процесу визначається особливостями політичної системи, типу політичного режиму. Останнім часом в Україні дедалі більшої популярності набуває застосування недемократичних політичних технологій в політичній боротьбі з боку різних політичних сил.

У цій публікації зупинимося на розгляді ксенофобії (етнічної нетолерантності, дискримінації за ознакою етнічної належності), яка стабільно присутня в політичному процесі України. Вивчення проявів ксенофобії в українській політиці вказує на кілька негативних тенденцій, що загрожують конституційним принципам демократичного, недискримінаційного співжиття всіх етнічних груп на території України. «Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками», - сказано у ст. 24 Основного Закону України про рівність конституційних прав і свобод. Натомість, діяльність та риторика різних політичних сил ставить під сумнів дію цього принципу.

Зокрема, керівництво партії ВО «Свобода» офіційно заперечило доцільність участі темношкірої української співачки в пісенному конкурсі Євробачення саме через її колір шкіри. Член політради партії зазначив, що Гайтана не є представником української культури, тому не зможе забезпечити Україні перемогу. "Свобода" таким чином воліє, щоб Україну на пісенному конкурсі представляла типова

українка, цим самим дискримінуючи всіх українців неукраїнського походження, які на рівних правах з етнічними українцями формують поліетнічну українську націю¹. Інші партії вважають такі заяви расистськими і неприпустимими в сучасній Україні. Співачка має намір подати судовий позов проти члена політради «Свобода», який завдав їй образи та обмежив у правах за ознакою раси, кольору шкіри. «В країні неодноразово відбувається подібне, і особливо, коли мова йде про міжнародну арену, дуже не хотілося б, щоб склалося враження, що в Україні це (расова дискримінація) нормальне явище», - прокоментував плани співачки її представник².

Однак обом сторонам конфлікту очевидно, що цей судовий спір, як і будь-який інший, що стосується ст.161 Кримінального кодексу України (порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань), не буде вирішений на користь постраждалої. Як етнополітологи, так і правозахисники неодноразово вказували на головний недолік українського антиксенофобського законодавства – неможливість доведення умислу в діях правопорушника, якщо він сам цього не визнає. Адже ст. 161 ККУ передбачає покарання лише за навмисні дії. Найімовірніше – член політради вибачиться перед співачкою, зазначаючи, що образив її випадково, ненавмисне. Відтак, справедливо означає Гайтана, яка зазнала публічної образи за ознакою кольору шкіри: «Тільки Україна не звертає увагу на расизм. І якщо побачити скільки образ на цю тему, виходить - це завжди залишається у тіні»³.

Про те, що ксенофобія та расова дискримінація стає нормою українського політичного процесу, свідчить також інший приклад – публікація в регіональній Новій Тернопільській газеті редакційної статті «Біля «Орнави» лилася «чорна» кров... Араби з неграми билися за наших курв» в січні цього року. В статті присутні всі ознаки приниження студентів з Африки та Близького Сходу за кольором шкіри у вигляді емоційно негативно, ксенофобськи забарвлених висловів: «чорна навала», «чорносракі гості» та ін. Ілюстрація до публікації зображає темношкірих студентів у вигляді мавп⁴. Важко уявити, що в демократичній державі подібне видання після відкрито ксенофобської статті продовжувало б існувати. Однак в Україні немає цьому жодних законодавчих перешкод, що дозволяє перманентну присутність неприхованих проявів ксенофобії у політичному процесі. Ні проти авторів статті, ні проти видання – Нової Тернопільської газети не було порушено кримінальну справу. Редакція газети відмовилася визнати умисність образ, завданих цією публікацією іноземним студентам. Адже, судячи з положень українського антидискримінаційного законодавства, жодного правопорушення вона не здійснила.

Ці два приклади вказують на те, наскільки юридично безпорадною Україна є перед поширенням ксенофобії та етнічної нетолерантності. Фактично, українське законодавство не передбачає механізмів протидії систематичному використанню етнічних образ, стереотипів у політичному процесі. Політичні сили неодноразово упевнилися у можливості застосування ксенофобії (етнічної, расової дискримінації) для досягнення певних політичних цілей. Партії, які відкрито, офіційно послуговуються в політичній боротьбі ксенофобською (нацистською, расистською, зокрема антиросійською, антиукраїнською, антисемітською) риторикою намагаються скористатися поширенням у суспільстві протестних настроїв, викликаних зростанням невдоволення соціально-економічною ситуацією. Вони мають намір залучитися підтримкою широкої електоральної бази, акумулюючи та

послудуючи ці настрої з етнічним невдоволенням. Ця технологія покликана забезпечити швидке зростання рейтингу та проходження до парламенту – Верховної Ради на виборах, які відбудуться восени 2012 р.

Експерти сподіваються, що виходячи на загальнонаціональний рівень регіональні політичні сили відмовлятимуться від ксенофобських гасел та положень, трансформуючись в помірковані, центристські партії. Однак відстеження проявів ксенофобії в політичному процесі свідчить про те, що такої трансформації не відбувається: окремі партії, набуваючи популярності, продовжують пропагувати політику етноцентризму, виключності та дискримінації окремих, «обраних на роль ворога» етносів.

Наприклад, наприкінці грудня 2011 р. у мас-медіа поширилася інформація про те, що Львівська обласна рада за ініціативою партії «Свобода» заборонила всім ЗМІ обласного підпорядкування вживати зменшувальні форми деяких імен. Йдеться про російські варіанти імен. За словами депутата ВО «Свобода» І. Фаріон, такі зменшувальні імена «шкодять моральному здоров'ю громадян та становлять пряму загрозу українським школярам, які відчуватимуть дискомфорт від різниці між офіційно визнаними літературними скороченнями і простонародною реальністю»⁵. Пізніше з'ясувалося, що такого рішення Львівська обласна рада не приймала. Однак до облради надійшло дві ініціативи подібного змісту, і обидві зводилися до заборони вживання російських варіантів імен. Депутат І. Фаріон звернулася із депутатським запитом до мера Львова А. Садового, вимагаючи вжити негайних заходів щодо усунення зовнішньої реклами зі спотвореними назвами українських форм імен на зразок «Діма, додому», «Саша, додому», «Катя, додому», яка з'явилася на вулицях міста.

Інший проект був внесений депутатом А. Іржиком, який запропонував заборонити хрестити дітей російськими іменами у Греко-католицькій церкві. Політик заявив, що недопустимо щоб українські діти отримували ім'я прямих ворогів української державності. Жодних рішень по цих дискримінаційних нормотворчих ініціативах прийнято не було. Тим не менше російська та російськомовна меншини залишаються об'єктом дискримінації в Західних областях України. Нещодавно Львівська обласна рада затвердила Програму розвитку української мови, української культури та історичної свідомості громадян України на території Львівської області на 2012 — 2014 роки. Найбільш резонансним положенням цієї програми стала заборона на відтворення (прослуховування) російськомовної музики в громадському транспорті. Заходами Програми передбачено збагачення духовного потенціалу підрастаючого покоління шляхом створення україномовного продукту в місцевому телеєфірі, популяризації української пісні, мистецтва, кіно⁶. Її реалізація має забезпечити поширення функцій і сфер застосування державної мови, української культури в усіх її проявах, формування цілісного національного інформаційно-культурного простору.

Це не перша спроба західних областей проводити власну регіональну етнокультурну політику, відмінну від загальнонаціональної. Подібні ініціативи нашоуюються на жорстку критику і позиціонуються як ксенофобські та дискримінаційні – такі, що утискають права російської національної меншини. Однак регіональні відмінності існують і в політиці східних, південних областей та Автономної Республіки Крим. Там зазнають мовної дискримінації етнічні українці. Зокрема, у вересні 2010 р. Запорізька обласна рада присвоїла російській мові статус регіональної на території області, таким чином вирішивши зняти

будь-які обмеження використання російської мови в ЗМІ та в установах освіти регіону. Цим рішенням було доручено виконавчим органам облради використовувати поряд із державною російську мову в роботі Запорізької облради та провадити діловодство двома мовами – державною та регіональною.

В лютому 2012 р. Луганська облрада прийняла звернення до Кабінету Міністрів і Верховної Ради України із проханням надати російській і мовам національних меншин статуси регіональних. З документу випливає, що російською мовою, яка не є державною, говорить більша частина населення, тому їй має бути наданий особливий статус. У травні 2011 р. Луганська облрада прийняла рішення "Про реалізацію конституційних гарантій на вільне використання російської мови, інших мов національних меншин у Луганській області". Таким чином, у східних та південних областях складається симетрична несприятлива мовна ситуація, але вже для україномовних громадян, які потерпають від мовної дискримінації і не можуть реалізувати своє право на здобуття освіти державною мовою – ні середньої, ні вищої. Так, протягом 2011 р. в Україні було закрито 83 україномовні школи, абсолютна більшість з яких в Донецькій та Луганській областях. Наразі в Донецькій області всього 13% шкіл з українською мовою навчання, в Луганській — 22%, у Криму — 1,3%, у Севастополі — 0,3%. Внаслідок регіональної політики згорання україномовної освіти україномовні батьки змушені віддавати своїх дітей до школи з мовою навчання російської національної меншини, оскільки в населеному пункті взагалі відсутні школи з державною мовою навчання.

Опозиційні партії, зокрема «Наша Україна», намагаючись зупинити процес згорання україномовної освіти на Сході та Півдні держави, ініціювала мораторій на закриття загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання в адміністративно-територіальних одиницях України, де вони становлять менше половини загальної кількості шкіл⁷. Однак парламент не підтримав цю ідею. Як пояснила секретар Комітету Верховної Ради з питань науки і освіти К. Самойлик, мораторій на закриття україномовних шкіл суперечить Конституції, сприяючи дискримінації за мовним принципом. Тим часом українська мова та права україномовних громадян у східних та південних регіонах зазнають такої ж дискримінації, як права російськомовних у західних.

На початку лютого 2012 р. спікер кримського парламенту В. Константинов висловив обурення тим, що останнім часом органи центральної влади почали направляти кореспонденцію на адресу кримської влади українською мовою⁸. Незважаючи на те, що всі чиновники повинні володіти державною мовою, що є обов'язковим для обіймання ними посад, кримські посадовці звинуватили центральну владу в дискримінації на недотриманні ст.10 Конституції України, яка гарантує вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України, та ст. 10 Конституції АРК, згідно з якою в Автономній Республіці Крим поряд з державною мовою забезпечується функціонування і розвиток, використання і захист російської, кримськотатарської, а також мов інших національностей. Нагадаємо, що застосування ксенофобії та дискримінації як засобів в політичній боротьбі провокує зворотню реакцію у відповідь. І це ми чітко бачимо на прикладі регіональної мовної політики різних областей України⁹.

Реалізація такої політики на загальнонаціональному рівні неприпустима, оскільки загрожує трансформацією моделі етнонаціональної політики в бік дис-

кримінаційно¹⁰. Цей процес неминуче супроводжуватиметься порушенням міжетнічного балансу, що сформувався за 20 років незалежності, зростанням рівня ксенофобії, виникненням міжетнічних конфліктів. На даному етапі пропагування програмних положень, гасел, тиражування етнічних стереотипів, які припиняють честь та гідність представників інших національностей, збудують міжетнічну ворожнечу, має бути зупинено за допомогою наявних правових засобів боротьби з ксенофобією, расизмом та нетерпимістю - шляхом порушення кримінальних та адміністративних справ та притягнення до відповідальності чиновників, політиків, які вдаються до подібних технологій.

Кількість та характер проявів ксенофобії свідчить про те, що традиційно толерантне, поліетнічне українське суспільство радикалізується під дією політичних та соціально-економічних чинників. В Україні працює теорія трансформації соціально-економічної, політичної фрустрації з далекосяжними етнічними наслідками. На роль винного у всіх негараздах громадян політичні сили пропонують образ «етнічного ворога», представника іншого етносу, носія іншої мови, ігноруючи поліетнічний характер українського соціуму. Таким чином, виразно окреслюється тенденція етнізації політичних та соціально-економічних проблем в Україні, надання етнічного забарвлення явищам/подіям/ситуаціям, які не мають і не можуть мати до цього жодного відношення.

Зазвичай до цієї стратегії вдається влада, намагаючись відволікти суспільство від неефективної урядової політики. Однак у випадку України до неї вдалися також опозиційні партії, намагаючись артикулювати невдоволення, спрямувати його в етнічне русло (проти певних національних меншин, які оголошуються винними у соціально-економічних труднощах, політичних проблемах, або мовних спільнот). Етнізація політичного та соціально-економічного дискурсу супроводжується надмірною емоційністю, реанімації етнічних образ і стереотипів, що начебто покликане забезпечити належну підтримку партіям та політикам. Однак застосування цієї політтехнології є прямим порушення українського законодавства, загрожує розпалюванням міжетнічної ворожнечі, поширенням дискримінації окремих національних меншин, які на рівних підставах входять до складу української політичної нації.

Вищезгадані тенденції не сформувалися б у державі, де етнополітика користується належною увагою та підтримкою, спирається на розвинену сучасну законодавчу базу протидії проявам ксенофобії, расизму та дискримінації. Українська етнополітика є непослідовною, розбалансованою, не спирається на розгалужену систему інституцій, не сприяє формуванню соціальних практик протидії загрозам етнічного характеру. І це залишається головним викликом міжетнічному миру та етнополітичній стабільності. На 21-му році незалежності держави законодавці досі не можуть визначитися, який вектор етнонаціонального розвитку обрати, зокрема це питання дискутувалося під час парламентських слухань на тему «Етнонаціональна політика України: здобутки та перспективи», які відбулися 11 січня 2012 р. Тим часом держава, покликана бути неупередженим посередником в міжетнічній взаємодії, залишається практично бездіяльною в протидії ксенофобії, расизму та дискримінації за етнічною ознакою. Більшість заходів, проектів, програм, присвячених поширенню толерантності, утвердженню цінності етнічної та культурної багатоманітності в Україні, реалізується неурядовими і здебільшого неукраїнськими організаціями.

Досі практично нічого не відомо про виконання та ефективність затверджено-

го урядом Плану заходів щодо протидії проявам ксенофобії, расової та етнічної дискримінації в українському суспільстві на 2010-2012 рр. Виконавчі органи влади беруть незначну участь у боротьбі з цими явищами, що підтверджує вільні публікації та поширення антисемітської та ксенофобської літератури в Україні, відкрито спрямованої на розпалювання расової, релігійної ворожнечі та ненависті, приниження національної честі та гідності національних меншин. Після багатьох років закликів з боку Європейської комісії проти расизму та нетерпимості прийняти антидискримінаційне законодавство лише в 2012 р. Кабінет Міністрів запропонував проект Стратегії боротьби з дискримінацією в Україні¹¹. Основні положення документа передбачають удосконалення законодавства у сфері боротьби з проявами дискримінації, а також активізацію міжнародного співробітництва у цій сфері.

Однак тривалість законодавчого процесу в етнополітичній сфері та відсутність політичної волі не дає підстав сподіватися на швидке прийняття антидискримінаційних, антиксенофобських змін до українського законодавства, які б могли покласти край ксенофобізації української політики загальнонаціональними та регіональними політичними суб'єктами.

1. *ВО «Свобода»* из-за цвета кожи не хочет пускать Гайтану на «Евровидение» [Електронний ресурс] / Подробности. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/podrobnosti/2012/02/22/822040.html>. 2. *Гайтана* готова судиться со «Свободой» за расизм [Електронний ресурс] / Обозреватель. – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/politics/86017-gajtana-gotova-suditsya-so-svobodoj-za-rasizm.htm>. 3. Там же. 4. *Біля «Орнави»* лилася «чорна» кров... Араби з неграми билися за наших курв // Нова тернопільська газета. – 2012. – 25 січня. – С. 1. 5. *Лиценко Ю.* Діми і Саші можуть спати спокійно // Високий замок. – 2012. – № 49. – С. 5. 6. *Облрада* заборонила російську попу в автобусах [Електронний ресурс] / Львівський портал. – Режим доступу: <http://portal.lviv.ua/news/2012/03/16/154336.html>. 7. *«Наша Україна»* вимагає мораторію на закриття україномовних шкіл [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/479071-nasha-ukrajina-vimagae-moratoriyu-na-zakrittya-ukrajinomovnih-shkil.html>. 8. *Кримський* спікер заявляє, що його «дратує» українська мова в діловодстві [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/484459-krimskiy-spiker-zayuavlyae-scho-yogo-dratue-ukrajinska-mova-v-dilovodstvi.html>. 9. *Вімман К.М.* Зростання популярності ультраправих партій як загроза чинній моделі етнопатристичної політики України // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2011. – №3. – С.146. 10. *Кабінет* Міністрів пропонує затвердити стратегію боротьби з дискримінацією в Україні [Електронний ресурс] / Урядовий портал. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244963098&cat_id=244274160. 11. Там само.